

Ahmed Şevkî Efendi'nin *Risâle fî Âdâbi'l-Münâzara* İsimli Eseri ve *Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münâzara* Gelenegindeki Yeri

Necmettin PEHLİVAN*

Öz Bu makale, İslâm düşüncesine ait olan *âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara* adlı tartışma teorisini Osmanlı müelliflerinden Ahmed Şevki b. Abdullah'ın *Risâle fî âdâbi'l-münâzara* adlı eseri çerçevesinde ele almaktadır. *Âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara* adlı tartışma yöntemi Osmanlı bilim havzasında en yetkin halini almıştır. Fakat modern zamanlardaki felsefe veya mantık tarihi yazınlarında yeri gözetilmediği gibi günümüzde de hakkında çok az çalışma bulunmaktadır. Makale, hem risalenin tahlili, hem de tenkitli neşri ile Türkçe literatüre bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Ahmed Şevki, Âdâb, bahs, münâzara, Semerkandî.

Ahmad Shawqi b. Abd Allah's *Risâla fî Âdâb al-Munâzara* and its Place in the Tradition of *Adab al-Bahth wa-al-Munâzara*

Abstract This article deals with the discipline of *âdâb al-bahth wa al-munâzara* (Islamic disputation theory), in the framework of *Risâla fî Âdâb al-Munâzara* by the Ottoman scholar Ahmad Shawqi b. Abd Allah (d. 1809). *Âdâb al-bahth wa al-munâzara*, systematized by Sham al-Dîn al-Samarqandî (d. 1322), was later perfected in Ottoman intellectual circles. However, *âdâb al-bahth* has been to a great extent overlooked in modern studies of Islamic philosophy and logic. This article attempts to make a modest contribution to this much neglected field by editing and analyzing this short treatise of Ahmad Shawqi.

Keywords: Ahmad Shawqi, Âdâb, bahth, münâzara, Samarqandî.

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, npehlivan@ankara.edu.tr

Farklı açılardan yardımlarını gördüğüm Ar. Gör. Hadî Ensar Ceylan ve Ar. Gör. Recep G. Göktaş'a teşekkür ederim.

I Aristoteles'in mantığı sistemli bir şekilde ortaya koyduğu eserleri (i) *Kategoriler*, (ii) *Peri Hermenias* (Önermeler), (iii) *I. Analitikler* (Kıyas), (iv) *II. Analitikler* (Burbân), (v) *Topikler* (Cedel), (vi) *Retorika* (Hitabet), (vii) *Poetika* (Şiir) ve (viii) *Sofistik Elenchi* (Sofistik Çürütmeler) külliyyatından oluşmaktadır. Aristoteles eserlerini bu sıraya göre yazmadığı gibi bu külliyyatın hem *Organon* olarak isimlendirilmesi, hem de yukarıdaki gibi sıralanması Aristoteles tarafından yapılmış değildir; bu başarı onun öğrencilerine ve şarihlerine aittir.¹ Aristoteles'in bu külliyyatına *mantık ilmi* haysiyetini verdiren asıl çalışması, ayrım yapmaksızın söylemek gerekirse, "Analitikler", daha özeldir ise sonradan yapılan ayrımla *I. Analitikler*'dir; *Analitikler*'den öncekiler ona hazırlık, ondan sonrakiler ise onun uygulama alanları olarak kabul edilmektedir.² *Analitikler*'i merkeze alan şeyin, mantığın "kurallarına uyulduğunda insanı düşünme ameliyesinde hatadan koruyan alet-i kanuniye"³ vasfının bu eserlerde ortaya çıkmasıdır. Buna göre *Organon* külliyyatındaki her konunun asıl merciinin *Analitikler* olacağı söylenebilir. Burada konumuzla ilgisi bakımından sadece *Topikler-Analitikler* arasındaki ilişkiye kısaca değinmek istiyoruz. W. D. Ross'a göre, Aristoteles *Topikler*'in bir kısmını *kıyas* (*analitik*) keşfinden önce, bir kısmını da *kıyas* keşfinden sonra, ancak onu sistemleştirdiği eseri *Analitikler* kitaplarını yazmadan önce kaleme almıştır. Ona göre, her ne kadar *Topikler*; "her konuyu elde özel bilgiler olmaksızın akıllıca tartışmada" bir fayda temin ediyorsa da *Analitikler*, *Topikler*'i geride bırakmıştır.⁴ Çünkü *Topikler*'de geriklinin yerini olası, ilmin yerini sanı almaktadır ve tartışma da hakikati aramaya ve keşfetmeye yönelik değil, sadece hasmı kuvvetsiz düşürmeye ve itirafa mecbur etmeye yöneliktir.⁵ Bu durum, *Topikler*'i bütünüyle değersizleştiren bir şey değildir. Çünkü düşünen ve düşündüklerini ifade eden varlık olarak insanın her zaman burhâni/kesin bilgiyi elde etmesi, kullanması ve bunu her daim yalnız başına yapması her zaman mümkün olmayabilir. Bu yüzden olsa gerek Aristoteles, *Topikler*'in okuyucuya üç konuda fayda temin ettiğini söylemektedir: insana (i) zihni egzersiz yaptırır, (ii) bir tartışmanın nasıl amacına ulaştırılacağını öğretir ve (iii) felsefi ilimler(in zorluklarını kavrayıp ifade etme)de yardımcı olur.⁶

II Tercüme hareketi başladığında mütercimler *Topikler*'i Arapça'ya *Tûbikâ* şeklinde transkribe ederek aktarıyorlardı. Fakat Kindî (ö. 866) ve Fârâbî (ö. 950) onu *Kitâbu Mevâzî'l-Cedel* şeklinde Arapçalaştırdılar. Müslüman filozoflar *cedeh*n amacını 'burhâni konuları anlamakta zorlanan felsefe okuyucusuna onları kavratma ve bir tartışmada karşı tarafı susturma/ona galip gelme' şeklinde belirlediler.⁷ *Cedel*'in asıl hareket noktası olan *Topikler*'in nasıl yazıldığı bilgisine vakıf olduklarından dolayı *cedeli delil* ile *cedeli kıyas* arasında tam-girişimlilik ilişkisi olduğunu kabul ettiler; çünkü *cedeli delil*, kıyasın yanında istikrayı da kapsamaktadır.⁸ Bu, *Topikler*'i kullanana Aristoteles'in *Analitikler*'de ortaya koyduğu sistemin dışında hareket etme olanağı vermesi anlamına geliyordu. Nitekim her ne kadar "*Cedel (Topikler)*" İslâm düşüncesinde kendine mahsus bir yer edinmiş, kelimcilerin ve usul-i fıkıhçıların da kullandığı bir yöntem olmuş ise de işleyişinin *hakikati ortaya koyma değil de, ne olursa olsun hasmı mağlup etme* şeklinde gerçekleşmesinden dolayı Müslüman bilginlerin farklı bir tartışma yöntemi ortaya koymalarına zemin hazırlamıştır. Müslüman bilginlerin işleyişi ve amacı bakımından

bütünüyle *cedel*den farklı olarak ortaya koyduğu tartışma yöntemi *âdâbu'l-babs ve'l-münâzâra*'dır. Bu tartışma yöntemini Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Eşref es-Semerkandî (ö. 1322) *Risâle fî Âdâbi'l-Babs* adlı çalışması ile sistemleştirmiştir.⁹ Semerkandî'nin *âdâb* yöntemi öylesine kabul gördü ki, bu yöntemden sonra *cedel* adı ile eser neredeyse yazılmadı veya yazılmış ise de *âdâb* gölgesinde kaldı. Âdâb yöntemini *cedel*den ayıran nokta, bütünüyle mantık kaidesi üzerine kurulu olması ve tartışmacı taraflardan birinin her ne şekilde olursa olsun diğerine üstün gelmesi üzerine değil, tarafların her ikisine de *savâb*/*hakikat*/*doğru*yu ortaya çıkarılamadığı sorumluk vermesidir.¹⁰ Semerkandî sonrası bu yöntemle ilişkin en önemli eserler Osmanlı ilim havzasında yazıldı.¹¹ Bu çalışmanın ilgi alanı ise ne bütün boyutları *cedel* ile *âdâb* arasında bir karşılaştırma, ne de Osmanlı ilim havzasında bu alanla ilgili yazılmış bütün eserlerdir; ifade edildiği gibi çok zengin bir havza-ya sahip olmakla beraber günümüzde hakkında çok az çalışmanın bulunduğu *âdâbu'l-babs ve'l-münâzâra* adlı bu yeni tartışma yöntemine, bu yöntemin temel hamlelerini gösteren ekteki risalenin değerlendirmesi, tenkitli metni ve tercümesi ile Türkçe literatüre bir katkıda bulunmaktadır.

III Ahmed Şevkî Efendi, geç dönem müelliflerinden olmakla beraber kaynaklarda hayatı hakkında çok kısa bilgi bulunmaktadır. Sadece *Osmanlı Müellifleri*'nde değerli bir bilgin olduğu, künyesinin Ahmed Şevki b. Abdullah olduğu ve 1224/1809 yılında öldüğü hal bilgilerinden sonra *Haşiyetu 'ale'l-Fenârî*¹² ve *Necâtu'l-Musallî*¹³ adlı eserlerinin basılmış, ancak *Risâle fî Âdâbi'l-Münâzâra*¹⁴ ve bu risalesinin şerhinin¹⁵ basılmamış olduğu bilgileri kayıtlıdır.¹⁶ Kütüphanelerimizde bu eserlerin dışında müellife ait (1) *Şerhu Müteallaka fî Halki'l-Ef'âl* (Süleymaniye Kütüphanesi Giresun İl Halk Kütüphanesi: 28 Hk3584/2, Vr.: 8b-40b.); (2) *Şerhu'l-Makasid fî Muğlata Cezaru'l-Usum* (Kastamonu İl Halk Kütüphanesi: 37 Hk 1299/12, vr.: 142b-164b.); (3) *Nesayib-i Şevkîyye* (İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu: 34 Ae Şerhiye 610/1, s. 1-19); (4) *Risale fî Halli Meseleti'l-Mekûle min Hizaneti'l-Müftiyyîn* (İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu: 34 Ae Şerhiye 610/2, s. 19-20)" adlı eserlerde kayıtlıdır.

IV Ahmed Şevki Efendi'nin risalesi iki açıdan değerlendirilecektir: (i) sûreti, yani tasnifi açısından, (ii) içeriği açısından. Sûreti açısından şunlar söylenebilir: Risale kısa bir mukaddime ile üç temel bölüm halinde düzenlemiştir. Mukaddimedede hamdele ve salveleden sonra *münâzâra*, *mu'allil* ve *sâil* tarif edilmiştir. Birinci bölümde *tasdikler* (*hükümler*), ikinci bölümde *tarifler*, üçüncü bölümde *bölmeler* hakkında yapılan *münâzâra*da *sâil*in *mu'allil*in iddialarına karşı hamleleri ve *mu'allil*in karşı hamleleri oldukça didaktik bir şekilde ana hatlarıyla verilmiştir. Bu tasnifte dikkat edilmesi gereken iki önemli ayrıntı bulunmaktadır: (1) Müellif, risaleyi *tasdikler* (*hükümler*), *tarifler* ve *bölmeler* şeklinde münâzâra alanlarını sarahaten zikretmiş olmakla öğrenenin zihninde net bir yol haritası ortaya koymuştur. Fakat (2) önce *tasdikler*, sonra da *tarifler* ve *bölmeler* şeklindeki tasnifi ise, eserin didaktik özelliğini göz önünde bulundurmakla beraber, isabetli görünmemektedir. Çünkü *âdâb ilmini* sistemleştiren Semerkandî, bu sanatın amacını *savâbı ortaya çıkarma* olarak belirlemiştir¹⁷ ve bizim çıkarımımıza göre, bu sanatta zikredilen amacı

gerçekleştirmek için münazara alanlarının tabii yerlerinde takdim-tehir yapılmalıdır. Semerkandî hem risalede, hem de *Kıstâs*'ta tartışma alanlarını *tarifler* ve *mesail* (tasdikler/hükümler) olarak ifade ettikten sonra sanatın tabii işleyişini de bu sıraya göre kurgulamıştır.¹⁸ Bu da şu anlama gelmektedir: Yukarıda ifade edildiği gibi *âdâb* bütünüyle mantık ana kaidesi üzerine kuruludur. Mantıkta da *tarifler* (*tasavvurlar/kavramlar* kısmının amacı olarak), tabii olarak *tasdikleri/hükümleri* önceler, çünkü tasdikler tahlil edildiğinde tarife teşne kavramlar/tasavvurlar elde edilecektir. Semerkandî'nin hem *Risalede*, hem *Kıstâs*'ta bu tabii sıralamaya özellikle dikkat ettiği görülecektir. Çünkü delilin mahiyetini anlayabilmek için onun en küçük zati parçası olarak *kavrama/tasavvura* kadar bakmak gerekebilecektir. Bu bir yönü. Bir başka açıdan da münazara konusu her ne ise, münazarada *savabı* ortaya çıkarmayı sağlayacak terimlerin öncelikle tam bir tarifi (el-haddu'd-tâmm) yapılmalıdır. Semerkandî risale ve *Kıstâs*'ta, sanatı sistemleştirirken bu durumu uygulamalı olarak göstermiş, sanatın teknik terimlerini tarif etmiştir.¹⁹ Osmanlı müelliflerinden Saçaklızâde (hayatı aşağı yukarı 1665-1773 aralığıdır), Semerkandî'den sonra *âdâb* geleneğine ait en hacimli telif eser olan *Takrîru'l-kavâini'l-mütedavile min 'ilmi'l-münâzara* adlı çalışmasında mantık ilmi gibi *âdâb* sanatını *tasavvular* ve *tasdikler* ikilisi şeklinde inşa etmiştir;²⁰ hatta Karabela'ya göre, delil getirme tasdiklere özgü bir şey olsa bile Saçaklızâde münazarayı bütünüyle *kavramlar/tasavvurlar* merkezli kurgulamış, neredeyse kavramlara indirgemıştır. Çünkü sarîh, yani tam olarak tarif edilmiş kavramlar olmaksızın münazara sanatının gerçekleşmesi imkânsızdır, zira bir delilin nihai amacını belirleyen şey, ennihiye, tanımdır.²¹ Zaten Semerkandî'de böyle bir tartışmanın *âdâb* değil *cedel* ya da *fikir alış-verişi* (*mişâkeret*) olacağını açıkça söylemektedir.²² Dolayısıyla, didaktik bir yapıda olsa bile *âdâb*'ın bu tabii işleyişinde takdim-tehir yapmak isabetli görünmemektedir. Fakat hemen ifade etmeli ki, Ahmed Şevki Efendi'ye ait bir yenilik değil, tespitlerimize göre Osmanlı müelliflerinden Hüseyin Şah Çelebi Âmasî (ö. 1512)'ye ait olan bir takdim-tehirdir.²³ Daha sonraki birçok Osmanlı müellifinin risalelerini bu şekilde tasnif ettiğini de söyleyelim.²⁴

V İçeriği bakımından risaleye baktığımızda ise şunları söyleyebiliriz: Yukarıda risalenin hem didaktik tarzda yazıldığını, hem de münazaranın konularında bir takdim-tehir ile kaleme alındığını söylemiştik. Her ne kadar bunun suret/tasnif ile ilgili olduğunu söylesek de bir açıdan da içeriği etkileyen bir yönünün olduğunu söylemek gerekir. Şöyle ki, *âdâb*'ı sistemleştiren Semerkandî'nin münâzaranın *tarifler* ve *mesail* (*tasdikler/hükümler*) olarak iki alanda yapıldığını söylediği zikredilmişti. Semerkandî münâzaranın işleyişinde *tarifleri* tabii olarak önecelemekte ve *tariflere*, *ta'yînu mahallî'n-niẓa'* (= *takrîr* ve *tabrîr*) / *tartışmanın asıl mihverini*, *asıl hareket noktasını belirleme* görevi yüklemektedir ve bu *âdâb* için olmazsa olmaz şarttır.²⁵ *Mesail* (*tasdikler/hükümler*) alanını da kendi içinde iki kısma ayırmıştır: (1) *Mu'allil* delilin tamamını zikretmeden *sâih* ona karşı yapacağı hamleler ve tabii olarak *mu'allih* ona karşı vereceği cevaplar. *Sâih* böyle bir durumdaki hamlesine *men'* ya da senedle beraber desteklenmiş ise *münâkaẓa* denilir. Yine burada *âdâb ehlince* makbul kabul edilmeyen *gasb* adında bir hamle daha vardır ki, bu, *mu'allil* delilinin bir öncülünü zikreder etmez *sâih* onu çürütmek

için tam bir delil ortaya koymasındır. Oysa muteber olan *mu'allihîn* delilinin tamamını ortaya koymasını beklemektir. (2) *Mu'allil* delilinin tamamını ortaya koyduktan sonra *sâihîn* ona karşı yapacağı hamleler ve yine tabii olarak *mu'allihîn* ona karşı vereceği cevaplar. Burada da *sırasıyla* *sâihîn* *mu'allile* karşı yapacağı iki temel hamle vardır: (i) *nakz* ve (ii) *mu'arâza*. Ki, asıl *münâzarâ/âdâb* denilen *savâbî ortaya çıkarma yöntemi* bu kısımda ve özellikle *mu'arâza* hamlesi dolayısıyla ortaya çıkar.²⁶ Risalenin tasdik, tarif ve bölme kısımlarına bu temel hareket noktalarını sarahaten görmek mümkün değildir. Her üç bölümde doğrudan *sâihîn* *mu'allile* karşı yaptığı hamle ve *mu'allihîn* de *sâile* verdiği cevapların sıralanması ile oluşturulmuştur. İlk elde tartışmayı sanki *sâil* başlatıyormuş gibi bir izlenim vermektedir. Oysa diğer tartışmaların aksine, yukarıda Semerkandî dolayısı ile zikrettiğimiz gibi, münâzarada tartışmayı *sâil* başlatmaz; ortaya bir tez koyarak *mu'allil* başlatır ve *sâil* de teze/iddiaya göre hamlelerini şekillendirir. Risalede temel hamleleri açıkça görmek mümkün olmakla beraber münâzaranın nasıl başladığı, nasıl devam ettiği ve nihayet nasıl bittiği açık değildir. Risalenin didaktik/öğretici bir tarzda yazıldığını söylemiş olmakla beraber kısa ve sıkı bir örgü ile yazılmış metinlerin, gerçekte, konuyu iyi bilenlere hitap ettiğini de ifade edelim; bu yönüyle risalenin bütünüyle müptediler/âdâb ilmine yeni başlayanlar için uygun olduğunu söylemek doğru değildir. Şimdi her bir bölümdeki işleyişe ilişkin bazı açıklamalara geçmek istiyoruz:

VI Ahmed Şevki Efendi tasdikler kısmında *sâihîn* *mu'allile* karşı on hamlesinin olduğunu zikreder ve akabinde de *mu'allihîn* bu on hamleye karşı cevaplarını, ihtiyaç halinde tariflerini de vererek sıralar. Burada *sâihîn* ve *mu'allihîn* hamlelerine, ayrıntılarına girmeksizin, risale özelinde değinmek istiyoruz: Yukarıda da ifade edildiği gibi bu alanda tartışmanın kim tarafından ve nasıl başlatıldığı, devam ettirildiği ve nihayet bitirildiği konusunda herhangi bir ayrıntı verilmemiştir. Âdâbın teknik terminolojisi açısından baktığımızda da Ahmed Şevki Efendi'nin *sâil* ya da *mu'allile* ait herhangi yeni bir hamle belirlediği görülmemektedir. Bunun bir eksiklik olduğunu düşünmüyoruz, çünkü müelliften önce *âdâbın terminolojisinin* yerleştiği söylenebilir. Müellifin zikrettiği *men'*, *nakz* ve *mu'arâza*, *gasb* ve *takdîri mu'arâza* Semerkandî'nin zikrettiği en temel hamlelerdir. Tasdikler kısmındaki hamlelerde bir sıra gözetildiği de söylenemez. Örneğin *sâihîn* *gasb* hamlesi onuncu sırada zikredilmiştir. Oysa *gasb*, *âdâb ehli* nezdinde makbul bir hamle değildir ve bunun sebebi de, *mu'allil*, ilk defa tezini ortaya koyarken buna müsaade etmeksizin onun söylediği öncül hakkında tam olarak getirilmiş bir delil olmasıdır ve âdâb ehline göre *mu'allihîn* rolünün çalınması anlamına gelir. Dolayısı ile *men'* ile *nakz* arasında zikredilmesi gerekirdi. *Aklî mecâzî men'*, *hazfî mecâzî men'*, *dilsel mecâzî men'* ve *şebihî nakz'a* gelince, bu hamleler Semerkandî sonrası *âdâb* sanatına dâhil edilmiştir. Çünkü müellifin tasdiklerde birinci hamle olarak zikrettiği *men'*, *âdâb* geleneğinde bütün hamlelerin en genel adı olmakla beraber, *mu'allil* delilinin tamamını ortaya koymadan onun delilinin belirli bir öncülüne karşı *sâil* tarafından yapılan bir hamledir. Oysa bu hamlelerin (*aklî mecâzî men'*, *hazfî mecâzî men'*, *dilsel mecâzî men'*) tariflerine baktığımızda “*matlub*”, yani öncül-lerden gerekli olan “*netice*” hakkında bir delil talebi olduğu görülmektedir; müel-

lif de *aklî mecâzî men'* ve *hazfî mecâzî men'*in tariflerinde “*delilli matlub hakkinda*” ibaresini kullanmaktadır.²⁷ Daha açık bir ifade ile delilli iddia hakkında delil talebidirler. Oysa hakiki *men'*, zikrettiğimiz gibi, delilin öncüllerinden belirli biri hakkında delil talebidir.²⁸ (*Hakîki İcmali*) *Nakz'*da âdâb geleneğinde delillerin öncüllerindeki herhangi bir bozukluğa özgüdür; bu sonucun bu öncüllerden çıkmayacağı veya bu öncüllerin bu sonucu vermeyeceği itirazı üzerine kuruludur. Müellifin yedinci hamle olarak zikrettiği *şebîhi nakz'*, (*hakîki icmali*) *nakz'*dan ayıran nokta sadece matlub, yani iddia edilen şey üzerine odaklanıp, öncüllerle ilgilenmeksizin bu matlub hakkında delil talep etmektir.²⁹

VII Müellif, tarifler kısmında *sâil* ve *mu'allil* arasındaki karşılıklı hamlelere geçmeden önce tarif türleri hakkındaki önemli bir ayrıntıya, sadece bilgilendirmek üzere, kısaca değinmektedir. O ayrıntı da şudur: Tarifin, (i) lafzî, (ii) tenbîhi, (iii) hakîki ve (iv) ismî olmak üzere dört türünü zikretmesi ve ilk ikisinin Cürcanî'ye göre tasdiklerden, son ikisinin de ittifakla tasavvurlardan kabul edildiğini söylemesidir. Mükerreren zikrettiğimiz gibi, risalenin muhtasarlık kurgusu gereği müellif, bu tarif türlerini de tarif etmemiştir.³⁰ *Sâil* ve *mu'allil* e ait olduğunu söylediği hamleleri anlayabilmek için kısaca tariflerini vermek istiyoruz. Lafzî tarif, manasına delâleti açık olmayan bir lafzın, bu manaya daha açık olarak delâlet eden bir lafızla açıklanmasıdır. Klasik gelenekteki meşhur örneği “aslan”ı birisine tanıtırken kullanılan “gazanfer” lafzının dinleyene kapalı gelmesinden dolayı ondan daha bilindik olan “esed” lafzının ona yüklem/sıfat yapılarak bilinir kılınmasıdır: Örneği; “Gazanfer, esedir.” şeklindedir. Tenbîhi tarif ise, herhangi bir kesb gayreti olmaksızın insandaki mahzun suretin ortaya çıkarılmasıdır ki, bazen *lafzî* tarif ile bir kabul edilir. İkisi arasındaki ince fark ise, lafzî tarifte, örneğin dinleyene “gazanfer” lafzı onda herhangi bir suret oluşturmadığı için “esed” lafzı söylenir; oysa tenbîhi tarifte, “gazanfer” lafzı bir suret imler, ancak bunun sarahate kavuşması için bazı şeylere ihtiyaç duyulur; işte ihtiyaç duyulan şeylerin söylenmesi ile “esed” lafzına gerek kalmaksızın dinleyen “gazanfer” lafzından “aslan”ı anlar. Hatta lafzî ve tenbîhiyi, “hariçte ister mevcut olsun, ister olmasın ortaya çıkmamış bir mahiyetin tasavvurunun ifadesi” şeklinde de tarif ederler.³¹ Bu iki tarif, tasdiklerden kabul edilmişlerdir, zira bir şeyin neliği/o'luğu hakkında bilgi vermez. Çünkü bu ikisinde iş lafza racidir, bir şeyin manasının ayrıntısına değildir.³² *Hakîki* tarif ise mevcut bir şeyin hakikatinin tasavvuru/bilinmesi; *ismî* tarif ise “itibari mahiyetlerin tasavvuru” veya “hariçte varlığı bilinmeyen/bulunmayan mefhumların tasavvuru/bilinmesi” şeklinde tarif edilmektedir.³³ Dolayısı ile bir şeyin manasının ayrıntısı, o şeyin neliği hakkında bilgi verdiği için tasavvurlardan kabul edilmektedirler.³⁴ *Lafzî* ve *tenbîhiyi* tasdiklerden saymakla, bir açıdan istisna etmek üzere, *hakîki* ve *ismî* tarifler için müellifin zikrettiği hamlelerin de *mecâzî* olduğu söylenebilir. Çünkü âdâbın sistemleştiricisi Semerkandî'ye göre *sâil*, tarifler kısmında *mu'allik*den delil talep edemez, sadece tarifin genel ya da özel şartlarının yerine getirilip getirilmediğinin sıhhatine ilişkin bir talepte bulunulabilir.³⁵

VIII Müellif, *bölme* kısmında da *sâîlân* üç temel hamlesi ve *mu'allîlân* karşı cevaplarını zikretmektedir. Bölmede de her iki tarafa ait hamlelerin *meccâzi* olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bölme, tanımın tamamlayıcısı durumundadır ve tanımla ilgilidir. İkisi arasındaki ince fark; tanımın, daha ziyade tanımlananın içlemi ile ilgili olması, bölmenin ise bölünenin kaplamı ile ilgili olmasıdır.³⁶ Zaten Ahmed Şevkî Efendi'de bölmenin bu haysiyeti dolayısı ile Cürcanî'nin tasavvurlardan, Taftazanî'nin ise tasdiklerden kabullerine bir cümle ile değinmekte ve Cür-cânî'nin görüşünü benimsemektedir.³⁷

IX Âdâb yöntemi, başta bu sanatı sistemleştiren Semerkandî'nin *Risâle fî âdâbi'l-bahs* adlı risalesi üzerine yazılan şerh, haşiye, talik ve hamişler olmak üzere, özellikle, Osmanlı bilim havzasında zikredilen türde ve telif eserlerle kendine özgü bir gelenek oluşturmuştur. Fakat ne yazık ki, bu geleneğin itibarını iade edecek çalışmalar, ülkemiz akademiasında henüz yapılmamıştır. Yine de son zamanlarda genç araştırmacıların ilgilerini çekmiş görünmektedir. Yukarıda değeriendirmesini, aşağıda da metnini ve tercümesini sunduğumuz küçük risale, her ne kadar terkip ve telif olsa da, ilgisine bir yol haritası olur ve bu alandaki Türkçe literatüre bir katkı sağlar ümidiyle okuyucuya arz edilmiştir. Bağlılarında zikrettiğimiz gibi, risalenin muhtasarlığı, müptediler için olduğu anlamına gelmemelidir. Nitekim müellifin kendisi de risalesini şerh etmiştir.³⁸ Bizde değeriendirmemizi yaparken risalenin muhtasarlığını göz önünde bulundurarak hareket ettik; bütünüyle bir şerh mantığı içinde bir değeriendirmeye girmedik; ilgisine bir *mukaddime*, bir *anahtar* olması için gayret gösterdik.

X Son olarak tenkitli metni ve tercümeyi nasıl oluşturduğumuz hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz. Tenkitli metni: (1) Ankara Milli Kütüphane: 06 MİL YAZ A 2647/3, Vr.: 62b- 65b. Tenkitli metinde “م” olarak gösterildi. (2) Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu: 6183/3, Vr.:13b-15b. Tenkitli metinde “ح” olarak gösterildi. (3) Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu: 2149/5, Vr.: 41b-45b koleksiyonlarına göre oluşturduk; tenkitli metinde “ح” olarak gösterildi ve (4) Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu: 6183/4, 16b-29a'daki müellifin kendi şerhi ile de kontrol edildi (Müellifin şerhinin diğer nüshaları da Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi: 19 Hk 229/6, Vr.: 12b-21b ve Kütahya İl Halk Kütüphanesi Zeytinoglu Tavşanlı İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 43 Ze 281/1, 1b-16b'de bulunmaktadır.). Risaledeki bazı muhtasarlıkları da şerhten yaptığımız alıntılarla gidermeye çalıştık. Bu alıntıları ayrıca dipnotta göstermedik; sadece ana metinden “<...>” işaretleri ile ayırdık; “-” işaretini eksik ibare; “«” işaretini de mükerrer ibare için kullandık.

XI *Risâle fî Âdâbi'l-Münâzara'* nın Tenkitli Metni ve Tercümesi

بسم الله الرحمن الرحيم

- [١] الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا سيد الأولين وعلى آله وصحبه وأمته أجمعين.
- [٢] وبعد^{٣٩} فيقول العبد الذليل الضعيف المحتاج إلى ربه الغني اللطيف أحمد الشوقي هذه رسالة بينت^{٤٠} فيها وظائف المناظرة في التصديق والتعريف والتقسيم.
- [٣] اعلم^{٤١} أن المناظرة هي المدافعة لإظهار الصواب، أعني دفع السائل قول المعلل وبالعكس.
- [٤] المعلل من نصب نفسه لإثبات الحكم. والسائل من نصب نفسه لإبطال ذلك الحكم.

فوظيفة السائل في التصديق عشر:

- [٥] <الأول:> المنع^{٤٢}: وهو طلب الدليل على مقدمة^{٤٣} الدليل^{٤٤-٤٥} مجردا أو مع سند مساو لنقيض المنوعة أو أخص منه مطلقا. والسند ما يذكر^{٤٦} لتقوية [ح ١/١/٤/ب] المنع في نفس الأمر أو في زعم المانع.
- [٦] - فوظيفة المعلل هنا: [م/٦٢/ب] إثبات المنوعة بالدليل أو التنبيه وإبطال السند المساوي والانتقال إلى دليل آخر والانتقال من البحث المقصود إلى آخر لغرض وتحرير المقدمة المنوعة^{٤٧} وهو ارادة معنى غير ظاهر من اللفظ وتحرير المدعى وإبطال المنع وتغيير المنوعة. قيل هذا مستلزم^{٤٨} [ح ١٣/٢/ب] لقبول المنع من المانع.
- [٧] <الثاني:> النقض <الإجمالي الحقيقي>^{٤٩}: وهو إبطال الدليل بشاهد الجريان والتخلف أو استلزام فساد آخر. الشاهد ما يدل على فساد الدليل. وقد يطلق على السند.
- [٨] - فوظيفة المعلل: المنع وتغيير الدليل <بعضا أو كلا> والانتقال إلى دليل <آخر> والانتقال إلى بحث <آخر> وتحرير الدليل وتحرير المدعى وتحرير مادة النقض والنقض والمعارضة وهي إقامة الدليل على خلاف ما أقام الدليل عليه الخصم. والغضب والمطالبة أي مطالبة الدليل على الدليل [ح ١/٤٢/أ] وفي ورودها قول.

***Risâle fî Âdâbi'l-Münâzara* Ahmed Şevkî b. Abdullah (ö. 1224/1809)**

Bismillahirrahmanirrahîm

- [1] Hamd, 'âlemlerin Rabbine; salât ve selam da öncekilerin reisi efendimize, ailesine arkadaşlarına ve bütün ümmetinedir.
- [2] Sonra; lütuf sahibi, hiçbir şeye muhtaç olmayan Rabbine muhtaç zelîl ve zayıf kul Ahmed Şevkî der ki: Bu risâlede; tasdik, tarif ve bölme hakkında yapılan münâzaranın hamleleri açıklanmıştır.
- [3] Bil ki, münâzara, savâbı ortaya çıkarma(k için sözün/el-kelamın) müdafasıdır, yani *mu'allil(iddia sahibi'n)*in sözü ile *sâil(soru soran)*in def edilmesi veya aksidir.
- [4] Mu'allil, (münâzarada) kendini hükmün ispatına adayan taraftır. Sâil de kendini (mu'allil'in savunduğu) hükmü geçersiz kılmaya adayan taraftır.

Sâilin Tasdik Hakkındaki Tartışmada (Mu'allile Karşı) Yapacağı On Hamlesi Vardır:

- [5] (1) Men': Senedsiz olarak veya men edilenin çelişğine eşit bir sened ile veya mutlak olarak ondan daha özel bir sened ile (mu'allilin ortaya koyduğu) delili hakkında delil istemektir. Sened de nefsü'l-emr'de veya men' edenin iddiasında men'i güçlendirmek için zikredilen şeydir.
- [6] Mu'allil'in (sâil'in men' hamlesine karşı) buradaki görevi; delil veya tenbîh ile men' edileni ispat, eşit senedi geçersiz kılma, başka bir delile geçme, maksat olan bahisten amacı gerçekleştirmek üzere başka bir bahse geçme; men' edilen öncülün tahrîri ki, bu, lafız bakımından açık olmayan mananın ortaya çıkarılmasıdır; iddia edileni tahrîr etme, men'i geçersiz kılma, men' edileni değiştirmedir. Denilmiştir ki: Bu (değiştirme), men' edenin men'inin kabulünü gerektirir.
- [7] (2) (Hakîki İcmâlî) Nakz: (Mu'allilin delilinin) işleyişini ve (mu'allilin verdiği hükmün, delilden) farklılığını veya başka bir bozukluğu gerektirdiğini gösteren şahid ile (mu'allilin) delilini geçersiz kılmaktır. Şahid, (mu'allilin) delilinin bozukluğuna delâlet eden şeydir. Ve (şahid) bazen sened için de kullanılır.
- [8] Mu'allilin, (sâilin nakz hamlesine karşı) vazifesi; men', delili değiştirme, başka bir delile geçme, başka bir bahse geçme, delili tahrîr, iddia edileni tahrîr, nakzın maddesini tahrîr, nakz, hasmın delilini ikame ettiği şeyin (içerik veya suret olarak) hilafına delil ikame etme olan mu'âraza, gasb, delil hakkında delil isteme olan mütâlebe ve (gasb ve mutâlebe) iki(li)sinin ortaya çıkışı hakkındaki söz.

- [٩] <الثالث: > والمعارضة^{٥٠}.
- [١٠] - فوظيفة المعلّل: المنع والنقض والمعارضة والغصب والمطالبة وتغيير الدليل والانتقال إلى دليل < آخر > والانتقال إلى بحث < آخر > وتحرير الدليل وتحرير المدعى.
- [١١] <الرابع: > المنع^{٥١} المجاز العقلي^{٥٢}: [م/٦٣/أ] وهو طلب دليل على المطلوب المدلل مریدا مقدمة دليله.
- [١٢] - فوظيفة المعلّل كما في المنع الحقيقي.
- [١٣] <الخامس: > المنع^{٥٣} المجاز الخدفي: وهو طلب دليل على المطلوب المدلل مریدا مقدمة دليله بتقديرها في العبارة.
- [١٤] - فوظيفة المعلّل كما في المنع الحقيقي أيضا.
- [١٥] <السادس: > المنع^{٥٤} المجاز اللغوي: وهو طلب دليل على المطلوب المجرد.
- [١٦] - فوظيفة المعلّل: الإثبات بالدليل أو التنبيه أو التحرير أو إبطال السند المساوي وإبطال المنع والانتقال إلى بحث < آخر >.
- [١٧] <السابع: > النقض^{٥٥} الشبهي: وهو إبطال المطلوب المجرد بدليل.
- [١٨] فوظيفة المعلّل: المنع والنقض والمعارضة والتحرير [ح/٤٢/ب] والانتقال إلى بحث < آخر >.
- [١٩] <الثامن: > والمعارضة^{٥٦} التقديرية: وهو إبطال المطلوب المجرد بإثبات خلافه وفرض دليل بعينه^{٥٧}.
- [٢٠] - فوظيفة [ح/١٤/٢/أ] المعلّل كما في <النقض > الشبهي.
- [٢١] <التاسع: > ومطالبة^{٥٨} الدليل على الدليل على رأي.
- [٢٢] - فوظيفة المعلّل: إثبات الدليل إما بإقامة الدليل على صحته جميع المقدمات أو على صحته كل منها أو على مقدمة معينة. فإن سكت فيها وإلا بل قال ليس الممنوع هذه بل مقدمة أخرى، فقيم^{٥٩} على الأخرى. هكذا إلى أن تنتهي المقدمات. [م/٦٣/ب]
- [٢٣] <العاشر: > والغصب^{٦٠} على رأي أيضا.
- [٢٤] - فوظيفة المعلّل: إثبات المقدمة المغصوبة وتحريرها وتغييرها والانتقال والمنع والنقض والمعارضة.

- [9] (3) Mu'âraza.
- [10] Mu'allilin bunlara karşı vazifesi; men', nakz, mu'âraza, gasb, mutâlebe, delîli değiştirme, başka bir delile geçme, başka bir bahse geçme, delîli tahrîr etme, iddia edileni tahrîr etmedir.
- [11] (4) Aklî Mecâzi Men': Delîlinin (temel dayanağı olan) öncülünü isteyerek delilli matlûb hakkında delil istemektir.
- [12] Mu'allilin bu hamleye karşı vazifesi, hakîki men' de olduğu gibidir.
- [13] (5) Hazfî Mecâzi Men': İbaredeki takdire göre delîlinin (temel dayanağı olan) öncülünü (/mebadisini) de isteyerek delilli matlub hakkında delil istemektir.
- [14] Mu'allil, bu hamleye karşı vazifesi, aynı şekilde hakîki men' de olduğu gibidir.
- [15] (6) Dilsel Mecâzi Men': Mücerred/sadece/sırf matlub hakkında delil istemektir.
- [16] Mu'allilin buna karşı vazifesi; delil, tenbîh, tahrîr ile veya eşit senedi ve men'i geçersiz kılarak ve başka bir bahse geçerek ispat etmektir.
- [17] (7) Şebîhi Nakz: Bir delil ile mücerred/sırf matlubu geçersiz kılmadır.
- [18] Mu'allilin bu hamleye karşı vazifesi; men', nakz, mu'âraza, tahrîr ve başka bir bahse geçmedir.
- [19] (8) Takdîri Mu'âraza: Sadece matlûbu, aksini ispat ederek ve (mu'allil'in) delîlinin aynı olan bir delil farz ederek iptal etmek/çürütmektir.
- [20] Mu'allilin bu hamleye karşı vazifesi, *şebîhi nakz*daki vazifesi gibidir.
- [21] (9) Bir görüşe göre de delil hakkında delil istemektir.
- [22] Mu'allilin buna karşı vazifesi; delili, ya öncüllerinin tamamının geçerliliği, ya onlardan herhangi birinin, ya da belirli birinin geçerliliği hakkında delil getirerek ispat etmektir. Eğer (hasım) onlar hakkında sukut ederse (onları ispat emiş olur), aksi olur (hasım sukut etmez) hatta 'men' edilen bu değildir, belki başka bir öncüdür.' derse sen de başka bir öncülün sıhhati hakkında delil ikame edersin. (Bu ispat hali sâilin) öncülleri bitene kadar devam eder.
- [23] (10) Bir görüşe göre de gasb.
- [24] Mu'allilin buna karşı vazifesi; gasb edilen öncülü ispat, tahrîr ve değiştirme, (başka bir delile veya bahse) geçme, men', nakz ve mu'âraza'dır.

ووظيفة السائل في التعريف ست^{٦١}:

- [٢٥] اعلم أن التعريف على أربعة أقسام: لفظي، وتنبيهي، وحقيقي، وإسمي. والأولان من المطالب التصديقية على رأي الشريف، والأخيران من المطالب التصورية وفاقاً.
- [٢٦] فوظيفته^{٦٢-٦٣} < أي السائل > [ح ٤٣/١ أ] عند الأولين < أي اللفظي والتنبيهي > ثلث:
- [٢٧] < الأول: > المنع^{٦٤} المجاز اللغوي.
- [٢٨] - فوظيفة المعلل^{٦٥}: إثبات المعرف وتحريره وتجزئته أجزاء التعريف وإبطال السند وإبطال المنع وتغيير أجزاء التعريف والانتقال إلى تعريف آخر والانتقال إلى بحث < آخر >.
- [٢٩] < الثاني: > والنقض^{٦٦} الشبهي^{٦٧}.
- [٣٠] - فوظيفة المعلل: المنع مطلقاً والمجاز العقلي والمجاز الخدفي والنقض والمعارضة وتحرير الأجزاء وتغييرها وتحرير المعرف وتحرير مادة النقص والانتقال إلى تعريف < آخر > والانتقال إلى بحث آخر والغصب والمطالبة.
- [٣١] < الثالث: > والمعارضة^{٦٨}.
- [٣٢] - فوظيفة المعلل: المنع والنقض والمعارضة والتحريران والتغيير والانتقال إلى تعريف آخر والانتقال [م/٦٤/أ] إلى بحث آخر والغصب والمطالبة.
- [٣٣] وعند الأخيرين < أي الحقيقي والاسمي >:
- [٣٤] < الأول: > النقص^{٦٩} [ح ١٤/٢ ب] الإجمالي الحقيقي^{٧٠}.
- [٣٥] - فوظيفة المعلل: المنع الحقيقي والمنع^{٧١} المجاز العقلي والمنع المجاز الخدفي والنقض [ح ٤٣/١ ب] والمعارضة وتحرير أجزاء التعريف وتغييره وتحرير المعرف وتحرير مادة النقص والانتقال إلى تعريف آخر والغصب والمطالبة^{٧٢} والانتقال إلى بحث آخر.
- [٣٦] < الثاني: > وإذا اعتبر دعاوي الضمنية في هذين الأخيرين، فيتوجه المنع^{٧٣} المجازي اللغوي والمعارضة^{٧٤} التقديرية.
- [٣٧] - فوظيفة المعلل في مقابلة المنع إثبات الدعوى بالدليل وإبطال المنع وإبطال السند والتغيير والتحريران. < ووظيفة المعلل > في المعارضة، المنع مطلقاً والنقض والمعارضة والتحريران والتغيير والانتقال إلى تعريف < آخر > والانتقال إلى بحث < آخر > والغصب والمطالبة.

Sâil'in Tarifte (Mu'allile Karşı Yapacağı) Altı Hamlesi Vardır:

- [25] Bil ki, tarif dört kısımdır: Lafzî, tenbîhi, hakîki ve ismîdir. İlk ikisi, (Seyyid) Şerif (Cürcânî'n)in görüşüne göre, metâlib-i tasdikiyeden; son ikisi de, ittifak ile metâlib-i tasavvuriyedendir.
- [26] İlk ikisi (yani lafzî ve tenbîhi) hakkında (sâilin) üç hamlesi vardır:
- [27] (1) Dilsel Mecâzi Men'.
- [28] Mu'allilin vazifesi; tarif edileni ispat ve tahrîr, tarifin cüzlerini tahrîr, (eşit) senedi geçersiz kılma, men'i geçersiz kılma, tarifin cüzlerini değiştirme, başka bir tarife geçme ve başka bir bahse geçmedir.
- [29] (2) Şebîhi Nakz.
- [30] Mu'allilin buna karşı vazifesi; mutlak olarak men', aklî mecâzi men', hazfî mecâzi men', nakz, mu'âraza, (tarifin) cüzlerini tahrîr ve onları değiştirme, tarif edileni tahrîr, nakzın maddesini tahrîr, başka tarife geçme, başka bahse geçme, gasb ve mütâlebe.
- [31] (3) Mu'âraza.
- [32] Mu'allil'in bunlara karşı vazifesi; men', nakz, mu'âraza, (tarif edilen ve tarifin cüzleri) iki(lisini) tahrîr, (tarifi) değiştirme, başka tarife geçme, başka bahse geçme, gasb ve mütâlebe.
- [33] Son ikisi (yani hakîki ve ismî tarif) hakkında (sâilin) vazifeleri:
- [34] (1) Hakîki İcmâli Nakz.
- [35] Mu'allilin buna karşı vazifesi; hakîki men, aklî mecâzi men', hazfî mecâzi men', nakz, mu'âraza, tarifin cüzlerini tahrîr ve onları değiştirme, tarif edileni tahrîr, nakzın maddesini tahrîr, başka tarife geçme, gasb, mütâlebe ve başka bir bahse geçme.
- [36] (2) Bu son ikisinde zımnî bir davaya itibar edilirse sâil, dilsel mecâzi men ve takdîri mu'âraza yapar.
- [37] (Sâilin) men'ine karşı mu'allilin vazifesi; delil ile davayı ispat, men'i geçersiz kılma, senedi geçersiz kılma, (tarifi) değiştirme ve (tarif edilen ve tarifin cüzleri) iki(lisini) tahrîr. Mu'allil'in mu'âraza'ya karşı vazifesi; mutlak olarak men', nakz, mu'âraza, (tarif edilen ve tarifin cüzleri) iki(lisini) tahrîr, (tarifi) değiştirme, başka bir tarife geçme, başka bir bahse geçme, gasb, mütâlebedir.

- [٣٨] وقد يفهم من كلام الشريف جواز المعارضة بلا إعتبار الدعوى بأن يقول ما ذكرتم من التعريف معارض^{٧٥} بذلك التعريف. وكل تعريف هذا شأنه فباطل^{٧٦}. [ح/٤٤/أ]
- [٣٩] - فوظيفة المعلل منع التعارض بالرسمية أو بغيرها من الأسانيد [م/٦٤/ب] للسابقة.

وظيفة السائل في التقسيم ثلث:

- [٤٠] <الأول>: المنع^{٧٧} المجاز اللغوي مطلقا.
- [٤١] - فوظيفة المعلل: إثبات^{٧٨} الدعوى وإبطال المنع وإبطال السند وتحرير المقسم وتحرير الأقسام وتغيير التقسيم والانتقال إلى تقسيم <آخر> والانتقال إلى بحث <آخر>.
- [٤٢] <الثاني>: المعارضة^{٧٩} التقديرية.
- [٤٣] فوظيفة المعلل: النقض والمعارضة وتحرير المقسم وتحرير الأقسام وتغيير التقسيم ومنع الصغرى فقط إذا كان التقسيم حقيقيا ومنع الكبرى أيضا إذا كان اعتباريا.
- [٤٤] واعلم [ح/١٥/٢/أ] أن التقسيم من المبادئ التصورية عند السيد الشريف، ومن التصديقية عند سعد الدين. فعلى الأول يعتبر الدعوى الضمنية فيهما دون الثاني بل يتوجهان على التقسيم بدون لاعتبار. [ح/٤٤/ب]
- [٤٥] <الثالث>: والنقض^{٨٠} الشبهي بخصوص الفساد مثل^{٨١} التداخل وعدم الحاصرة.
- [٤٦] فوظيفة المعلل: النقض والمعارضة وتحرير المقسم وتحرير الأقسام وتحرير مادة^{٨٢} النقض وتغيير التقسيم ومنع الصغرى فقط إن كان التقسيم حقيقيا، ومنع الكبرى أيضا إن كان اعتباريا.
- [٤٧] فيكون مجموع [م/٦٥/أ] وظائف^{٨٣} السائل تسعة عشر. منع الله تعالى عنا تسعة عشر^{٨٤}، وحفظنا بفضلهم وكرمهم من نار سقر، وادخلنا جنة من غير^{٨٥} مناقشة بحرمة خير البشر صلى الله عليه وسلم، الكريم الوهاب العلي الأكبر. أتممت الرسالة بهذا القدر وإن تجددت زيادة الحق بالرسالة ولا تأت بالمنوع الثالثة، إذ لا ندعي^{٨٧} الحصر^{٨٨} في العبارة. والمراد بهذا النيل بالسعادة. انعم الله تعالى علينا بأنواع الكرامة بحمد الله تعالى وحسن توفيقه وصلى الله تعالى على سيدنا خير خلقه وعلى آله وأصحابه. [ح/٤٥/أ] والحمد لله رب العالمين. [م/٦٥/ب||ح/١٥/٢/ب||ح/٤٥/ب]

- [38] (Seyyid Şerif (Cürcânî'n)in sözünden anlaşılan şudur: Sizin 'tarif, (bütünüyle) bu tarif(in yakın cinsi ve ayrımı yeniden belirlenerek bu tarif)e karşı getirilmiş(muarız)tir. Bu şekilde (bütünüyle yeniden inşa) olan tarif geçersizdir.' sözlerinizde olduğu gibi bir davaya itibar etmeksizin mu'araza'nın mümkündür.
- [39] Mu'allilin buna karşı vazifesi; mu'allil kendisine yapılan hamleyi (mu'arızın tarifinin) resm (kendisinin tarifinin de had) olduğu gerekçesi ile veya bunun dışında daha önceki senedlerden biri ile men' etmesidir.

Sâilin Bölmede Üç Hamlesi Vardır:

- [40] (1) Mutlak Dilsel Mecâzi Men'.
- [41] Mu'allilin buna karşı vazifesi; davayı ispat, men'i geçersiz kılma, senedi geçersiz kılma, bölüneni tahrîr, (bölünenin) kısımları(nı) tahrîr, bölmeyi değiştirme, başka bir bölmeye geçme, başka bir bahse geçme.
- [42] (2) Takdîri Mu'araza.
- [43] Mu'allilin buna karşı vazifesi; nakz, mu'araza, bölüneni tahrîr, kısımları tahrîr, bölmeyi değiştirme; bölme hakîki ise sadece küçük öncülü men'; bölme itibari ise büyük öncülü men'dir.
- [44] Bil ki, bölme, Seyyid Şerif (Cürcânî'y)e göre mebâdi-i tasavvuriyedendir. Sa'du'd-Dîn (et-Taftazani'y)e göre ise tasdîkiyedendir. (Mebâdi-i tasavvuriye kabulü olan) birincisine göre, (dilsel mecâzî men' ve takdîrî mu'araza) iki(li)sinde de örtülü/zımnî bir davaya itibar edilebilir, ancak (mebâdi-i tasdîkiye kabulü) olan ikincisinde itibar edilmez(çünkü bir dava ortaya koyduğu açıktır), aksine (ona) itibar etmeksizin (dilsel mecâzî men' ve takdîrî mu'araza) iki(li)si bölmeye yönelir(/bölmeyi kullanır).
- [45] (3) Özel bir bozuklukla ilgili şebîhi nakz: Tedahül gibi ve (bölmenin varlığını kısımları ile) sınırlayamama.
- [46] Mu'allilin buna karşı vazifesi; nakz, mu'araza, bölüneni tahrîr, kısımları tahrîr, nakzın maddesini tahrîr, bölmeyi değiştirme; bölme hakiki ise sadece küçük öncülü men'; bölme itibari ise sadece büyük öncülü men'dir.
- [47] Böylece sâilin vazifelerinin toplamı on dokuz oldu. Her daim cömert (Ke'rim), başışsı sınırsız (Vahhâb), en büyük yüceliğin sahibi (el-'Aliyyu'l-Ekber) Allah Te'âlâ bizi on dokuzdan men'etsin, bizi fazlı ve keremi ile yalın ateşten muhafaza etsin; salât ve selâm üzerine olsun beşerin hayırlısının hürmetine münakaşa ateşinden kurtarıp cennete soksun. Her ne kadar bu üçlü taksim dışına çıkmadan daha fazla bilgi bulabilirsen de ben risaleyi bu kadar bilgi vererek tamamladım, çünkü biz, (tarafların vazifelerine ilişkin) sözün bu kadar olduğunu iddia etmiyoruz. Bununla amacımız mutluluğu elde etmektir. Bize çeşitli ikramlarda bulunan Allah Te'âlâ, hamdi ve güzel yardımı ile ihsanda bulundu. Yarattığının hayırlısı efendimize, ailesine ve arkadaşlarına salat olsun. Hamd, âlemlerin rabbinedir.

Notlar

- 1 İsmail Köz, İslam Mantık Külliyyatının Teşekkülü, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 30, 1999/2, s. 93-96.
- 2 Farabi, *Felsefe Öğreniminden Önce Bilinmesi Gereken Konular*, (çinde) *İslam Filozoflarından Felsefi Metinler*, Çev.: Mahmut Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 112.
- 3 Bkz. İbn Sînâ, *el-İşârât ve'l-Tenbîhât*, Tahkik: Mücteba Zarei, Bustane Kitab: Tahran 1424/1392, s. 39.
- 4 David Ross, *Aristoteles*, Çev.: Ahmet Arslan vd., Kabalci Yayınevi: İstanbul 2002, s. 76/79.
- 5 Aristoteles, *Organon V: Topikler*, Çev.: Hamdi Ragıp Atademir, J. Tricot'un Giriş'i, M. E. B: İstanbul 1996, s. I-II.
- 6 Aristütâlis, *Kitâbu'l-Tâbîkâ*, Tahkik: Abdurrahman Bedevi, Kuvveyt-Beyrut 1980, s. 492.
- 7 Örneğin bkz: Fârâbî, *Kitâbu'l-Cedel*, (*el-mantık İnde'l-Fârâbî III* içinde), Tahkik: Refik el-Acem, Daru'l-Meşrik: Beyrut 1986, s 27; İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ*: el-Cedel, Tahkik: Ahmed Fuad el-İhvânî, Mısır 1965, s. 24; Esîru'd-Dîn el-Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik fî Tabrîri'd-Dekâik*, Tahkik: Hüseyin Saroğlu, Cantaş Yayınları: İstanbul 1998, s. 198.
- 8 İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ*: el-Cedel, s. 25; İbrahim Emiroğlu, "Cedel Nedir?", *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XII, s. 31.
- 9 Bkz: Şemsuddin Muhammed b. Eşref es-Semerkindi, *Risâle fî Âdâbi'l-Babs*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu: 6168, vr.: 1b ; Şemsuddin Muhammed b. Eşref es-Semerkindi, *Kıstâsu'l-Efkar fî Tahkîki'l-Esrâr*, Tahkik ve Tercüme: Necmettin Pehlivan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul 2014, s. 500.
- 10 Hüseyin Abdullah b. Muhammed b. Şaban, *Haşiye 'alâ şerhi âdâbi'l-babs*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi: 37338, vr.: 228b.
- 11 Mehmet Kadri Karabela, *The Development of dialectic and argumentation theory in post-classical islamic intellectual history*, Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal August 2010, p. 139-140.
- 12 Bu eser; "*Haşiyetu 'ale'l-Fevâidi'l-Fenariyye*" adı ile (1) Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu: 06 MİL YZ A 662, 92 sayfa; (2) Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Isparta İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 32 Hk 1913, 114 sayfa olarak kayıtlıdır. (3) Müellif adına Süleymaniye Kütüphanesi Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 07 Tekeli 470/1, Vr: 1b-114a'da kayıtlı "*Haşiye 'alâ Şerhi'l-İsâğûc'*" adlı eserinde 1 ve 2'deki eserin aynı olmalıdır.
- 13 Bu eser de; Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi: 22 Sel 1679 numarada kayıtlıdır.
- 14 Risale; (1) Ankara Milli Kütüphane: 06 MİL YAZ A 2647/3, Vr.: 62b- 65b; (2) Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu: 6183/3, Vr.:13b-15b; (3) Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu: 2149/5, Vr.: 41b-45b'de kayıtlıdır.
- 15 Şerhte; (1) Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu: 6183/4, 16b-29a; (2) Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi: 19 Hk 229/6, Vr.: 12b-21b; (3) Zeyinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu: 43 Ze 281/1, 1b-16b kayıtlıdır.
- 16 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, Hazırlayan: Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz, Bizim Büro Basım Evi: Ankara 2009, s. 337-338. Maalesef Sicilli Osmanî (Mehmet Süreyya, Sicilli Osmanî, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996) ve zeyillerinde (M. Metin Hülagu, Sicilli Osmanî Zeyli-I-XIX, Ankara 2008), Kamusu'l-A'lâm (Şemseddin Sami, Kamusu'l-A'lâm I-VI, İstanbul 1311.)'da, Tuhfe-i Nâilî (Mehmet Nail Tuman, Tuhfe-i Nilî I-II, Haz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yayınları: Ankara 2001)'de, Sefine-i Evliya (Osmanzâde Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya I-V, Haz.: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi: İstanbul 2006)'da müellifin hal tercemesi ile ilgili herhangi bir bilgiye, en azından şimdilik, rastlanılmamıştır.
- 17 Bkz. Şemsuddin Muhammed b. Eşref es-Semerkindi, *Risale fî âdâbi'l-babs*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu: 6168, vr.: 1b-2a.
- 18 Bkz. Semerkandi, *Risale fî âdâbi'l-babs*, vr.: 1b vd. ; Şemsuddin Muhammed b. Eşref es-Semerkindi, *Kıstâsu'l-Efkar fî Tahkîki'l-Esrâr*, Tahkik ve Tercüme: Necmettin Pehlivan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı İstanbul 2014, s. 503 vd.

- ¹⁹ Bkz. Semerkandî, *Risale fî âdâbi'l-bahs*, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu: 6168, vr.: 1b- 2a ; Semerkandî, *Kıstâs*, s. 500 vd.
- ²⁰ Bkz. Saçaklızâde, *Takrîru'l- kavânini'l-mütedavile min 'ilmi'l-münâzara*, Tahkik ve tercüme: Yusuf Türker, Ankara 2005, s. 65 vd.
- ²¹ Karabela, *The Development of dialectic and argumentation theory*, p. 178-179.
- ²² Semerkandî, *Şerbu'l-Mukaddime*, Konya Bölge Yazma eserler Kütüphanesi Burdur Koleksiyonu: 133, vr.: 118a-b.
- ²³ Bkz. Hüseyin Şah Çelebi Âmasî, *Risâle fî âdâbi'l-münâzara*, Milli Kütüphane Ankara: 06 Hk 1831.
- ²⁴ Örneğin Taşköprüzâde (ö. 1561), Kefevî (ö. 1754) ve Gelenbevi (ö. 1791)'yi ilk elde zikredebiliriz.
- ²⁵ Semerkandî, *Risale fî âdâbi'l-bahs*, vr.: 2b ; Semerkandî, *Kıstâs*, s. 506; *Şerbu'l-mukaddime*: 118b.
- ²⁶ Semerkandî, *Risale fî âdâbi'l-bahs*, vr.: 2b-6a ; Semerkandî, *Kıstâs*, s. 500-514.
- ²⁷ R, p. 11-16.
- ²⁸ Hüseyin el-Antaki, *Şerbu Âdâbi'l-Hüseyniyye*, İstanbul 1323, s. 6.
- ²⁹ R, p. 17.
- ³⁰ R, p. 25.
- ³¹ Ahmed Rüşdî el-Karaağacı, *Tuhfetu'r-Rüşdî el-Karaağacı fî Şerbi Risaleti İsâğûcî*, İstanbul 1252, s. 152.
- ³² Ahmed Rüşdî, *Tuhfetu'r-Rüşdî*, s. 155-156.
- ³³ Ahmed Rüşdî, *Tuhfetu'r-Rüşdî*, s. 153-152.
- ³⁴ Ahmed Rüşdî, *Tuhfetu'r-Rüşdî*, s. 155-156.
- ³⁵ Semerkandî, *Kıstâs*, s. 505.
- ³⁶ Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 2011, s. 59; İbrahim Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, Asa-Kitabevi 1999, s. 105.
- ³⁷ R, p. 44.
- ³⁸ Bkz. Ahmed Şevki Efendi, *Şerbu Âdâbi'l-Bahs ve'l-Münâzara*, Hacı mahmud Efendi Koleksiyonu: 6183/3, vr. 16b-29a.

^{٣٩} وبعد:- في [ح ١]

^{٤٠} مبینت: في [ح ١]

^{٤١} اعلم:- في [ح ١]

^{٤٢} المنع:- في [ح ١]

^{٤٣} مقدمات: في [ح ٢]

^{٤٤} على مقدمة الدليل:- في [ح ١]

^{٤٥} الدليل:- في [م]

^{٤٦} يدل: في [م]

^{٤٧} المنوعة:- في [ح ١]

^{٤٨} مستلزم:- في [ح ٢]

^{٤٩} التقص:- في [ح ١]

^{٥٠} والمعارضة:- في [ح ١]

^{٥١} المنع:- في [ح ١]

^{٥٢} العقل: في [ح ١]

^{٥٣} المنع:- في [ح ١]

^{٥٤} المنع:- في [ح ١]

^{٥٥} التقص:- في [ح ١]

- ٥٦ والمعارضة:- في [ح ١]
٥٧ لعينه: في [ح ١، ح ٢]
٥٨ ومطالبة:- في [ح ١]
٥٩ فتقسيم: في [م]
٦٠ والغصب:- في [ح ١]
٦١ ست:- في [ح ١]
٦٢ فوظيفته: في [ح ٢]
٦٣ فوظيفة المعلن:- في [م]
٦٤ المنع:- في [ح ١]
٦٥ السائل: في [م]
٦٦ والنقض:- في [ح ١]
٦٧ الشبهي:- في [م]
٦٨ والمعارضة:- في [ح ١]
٦٩ النقض:- << في [ح ٢]؛ النقض:- في [ح ١]
٧٠ الحقيقي:- في [م]
٧١ والمنع: في [ح ٢]
٧٢ والمطالبات: في [ح ٢]
٧٣ المنع:- في [ح ١]
٧٤ والمعارضة:- في [ح ١]
٧٥ معارضة: في [ح ١]
٧٦ فيظل: في [ح ١، ح ٢، م]
٧٧ المنع:- في [ح ١]
٧٨ إثباتة: في [ح ٢]
٧٩ والمعارضة:- في [ح ١]
٨٠ والنقض:- في [ح ١]
٨١ ومثل: في [م]
٨٢ مادد: في [ح ٢]
٨٣ وضائف: في [م]
٨٤ منع الله تعالى عنا تسعة عشر:- في [م]
٨٥ نار: في [ح ١]
٨٦ الله:- في [ح ٢]
٨٧ يدعي: في [م]
٨٨ الخصوص: في [م]